

Katarzyna Anna Drozd

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-2544-4877

Kreacja bohaterów w powieści Jury Stankiewicza *Kochać noc – prawo szczurów* w kontekście przemian literackich przełomu XX i XXI wieku

Awaria czwartego reaktora elektrowni atomowej w Czarnobylu była nie tylko katastrofą ekologiczną, ale również jedną z przyczyn rozpadu ZSRR. Badacze literatury katastrofę w Czarnobylu wymieniają wśród czynników silnie oddziałujących na współczesny proces literacki, ponieważ wprowadziła do literatury białoruskiej motyw związany z awarią. Do wydarzeń z 26 kwietnia 1986 roku odwoływano się tak w prozie, jak i poezji¹. Jak podkreśla Iryna Szauljakowa-Barzenka, utwory o tematyce czarnobylskiej publikowane są regularnie. Jest to znaczący nurt literatury ostatnich 30 lat².

Schyłek XX wieku to okres wyjątkowy zarówno w aspekcie przemian społeczno-politycznych, jak też literackich. Przebieg ich w obu sferach był niezwykle intensywny. Ważne wydarzenia tego okresu, takie jak wspomniana

¹ *Сучасны літаратурны працэс: тэндэнцыі і праблемы развіцця*, рэд. І.М. Гоўзіч, Т.К. Грамадчанка, БДПУ, Мінск 2010, s. 4.

² I. Шаўлякова-Барзенка, *Беларуская проза і новая літаратурная сітуацыя*, [w:] *Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавецкае ў літаратуры*, рэд. І. Штэйнер, ЦДІР, Гомель 2009, s. 211.

już katastrofa elektrowni w Czarnobylu, rozpad ZSRR, ogłoszenie niepodległości Republiki Białoruś i pierwsze wybory prezydenckie, odbywały się paralelnie z transformacją białoruskiej sceny literackiej. Obecni na niej przedstawiciele różnych pokoleń odmiennie postrzegali rolę literatury w obliczu zachodzących przemian. Był to także dogodny moment dla rozwoju niektórych gatunków literackich³.

Właśnie od lat 90. XX wieku pisarze coraz chętniej sięgali do gatunków literatury fantastycznej⁴. Zmieniające się warunki życia, zwłaszcza w sferach społeczno-politycznych, stały się podstawą niektórych powieści dystopijnych⁵. Z kolei rozwój i poszukiwanie nowych form literackich przyczyniły się także do zmian w kreacji bohatera i podejściu do kategorii postaci. W niniejszych rozważaniach pojęcia „postać literacka” i „bohater” są używane zamiennie⁶.

W XX-wiecznej literaturze europejskiej jednym z jej przedmiotów badań była właśnie postać i przemiany, jakim podlegała wraz ze zmieniającą się prozą⁷. Edward Kasperski w pracy *Świat człowieka. Wstęp do antropologii lite-*

³ Г. Кісліцына, *Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыгмы*, Логвінаў, Мінск 2006; В. Акудовіч, *Уводзіны у новую літаратурную сітуацыю*, [w:] В. Акудовіч, *Разбурыць Парыж*, Логвінаў, Мінск 2004.

⁴ O początkach białoruskiej literatury fantastycznej i jej rozwoju zob. więcej: М. Аммон, *Сучасная беларуская фантастыка: жанрава-фармальны аспект*, [w:] *Выяўленча-мастацкія, арганізацыйныя і ідэалагічныя праблемы беларускай літаратуры*, рэд. М.А. Тычына, Права і эканоміка, Мінск 2009, s. 97–101; М. Аммон, *Ля вытокаў беларускай фантастычнай літаратуры*, «Роднае слова» 2018, № 4, s. 13–16.

⁵ Zakres użycia terminów: utopia, antyutopia, dystopia omówiono w: A. Niewiadomski, A. Smuszkiewicz, *Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1990.

⁶ W ten sam sposób pojęcia te traktuje D. Korwin-Piotrowska w książce *Poetyka – przewodnik po świecie tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 144.

⁷ Na gruncie literaturoznawstwa polskiego pisali m.in. H. Markiewicz, *Postać literacka i jej badanie*, [w:] *Autor – podmiot literacki – bohater*, red. A. Martuszevska i J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1983, s. 93–109; E. Kasperski, *Między poetyką i antropologią postaci. Szkic zagadnień* [w:] *Postać literacka. Teoria i historia*, red. E. Kasperski, B. Pawłowska-Jądryk, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998, s. 9–41; E. Kasperski, *Świat człowieka. Wstęp*

ratury⁸ w sposób syntetyczny ujmuje problemy związane z badaniem postaci i wymienia różne podejścia badawcze. Badacze postać literacką definiowali odmiennie, akcentując wybrane z szeregu składających się nań cech, aż do stwierdzenia Jeana Ricardou o „śmierci postaci”⁹. Ze świadomością istnienia różnych ujęć problemu postaci literackiej w kontekście omawianej powieści Jury Stankiewicza *Kochać noc – prawo szczurów* stosowne wydaje się odniesienie do kategorii antropologiczno-egzystencjalnych. Hanna Gosk podaje: „W takim ujęciu postać literacka, wytwór określonych poetyk i stylów, wyraża przede wszystkim jednostkowe oraz zbiorowe doświadczenie ludzkie, swoimi perypetiami często uosabia matrycę losu człowieka uwikłanego w historię określonego społeczeństwa i mikrohistorię własnego losu”¹⁰.

Utworem wykorzystującym motyw katastrofy czarnobylskiej i zarazem jednym z wprowadzających nowy typ bohatera jest powieść dystopijna¹¹ Stankiewicza *Kochać noc – prawo szczurów* (1998). Autor przywołał pewne fakty związane z awarią elektrowni w Czarnobylu (skażenie ziemi, ewakuacja, przesiedlenia ludności, a następnie zamieszkanie tam uchodźców z terenów objętych wojną domową¹², by pokazać możliwe negatywne skutki katastrofy. Sposób konstrukcji postaci, w tym ich relacje ze światem przedstawionym, pozwalają stwierdzić, że krytyka dotyczy szerokiego aspek-

do antropologii literatury, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk–Warszawa 2006.

E. Kasperski, *Świat człowieka. Wstęp do antropologii literatury*, Warszawa–Pułtusk 2006; *Sprawa podmiotu. Szkic z antropologii literatury*, „Przegląd Humanistyczny” 1993, nr 5.

⁸ E. Kasperski, *Świat człowieka. Wstęp do antropologii literatury*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk–Warszawa 2006, s. 261–277.

⁹ *Postać. Zdarzenie. Mowa*, [w:] *Postać literacka. Teoria i historia*, red. E. Kasperski, B. Pawłowska-Jądrzyk, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998, s. 47.

¹⁰ H. Gosk, *Opowieść (o) współczesnej postaci literackiej*, „Horyzonty Polonistyki” 2006, nr 10, s. 6–10.

¹¹ Д.І.-Г., Дудзінская, *Да праблемы жанру антыутопіі у беларускай літаратуры*, [w:] *Выяўленча-мастацкія арганізацыйныя і ідэалагічныя праблемы сучаснай беларускай літаратуры ў яе сувязях з грамадскімі практыкамі*, рэд. М.А. Тычына, Права і эканоміка, Мінск 2009, s. 90–96.

¹² W zonie osiedlają się głównie Rosjanie zbiegli z Tadżykistanu, Kirgistanu, Kazachstanu, Gruzji, a więc z terenów objętych działaniami wojennymi.

tu przemian społeczno-politycznych drugiej połowy lat 90. XX wieku. Te ostatnie najwyraźniej zostały odzwierciedlone w zachowaniu i wartościach wyznawanych przez poszczególne postaci powieści. To właśnie kreacja bohaterów i okoliczności, w jakich przyszło im działać, świadczą o przemianach zachodzących w literaturze białoruskiej końca XX wieku. Niewątpliwie to również świadectwo czasu, w którym powstała i wyraz obaw wynikających z niepewnej przyszłości. Sama zaś powieść o charakterze dystopijnym jest jedną z pierwszych we współczesnej literaturze białoruskiej.

Centralną postacią powieści jest Daniła Prusak. Przyjeżdża on po śmierci swojej siostry do Janouska – miasta, gdzie toczy się akcja. Z analizy utworu wynika, że zabójstwo Luby i awaria elektrowni są zdarzeniami, które Ricoeur określał, jako zmieniające rozwój fabuły „ale także nadające jej dramatyczną formę zmiany losu”¹³. Z katastrofą w elektrowni związany jest przyjazd obcych, którzy w znaczący sposób wpływają na życie miejscowej ludności. Zbrodnia zaś diametralnie wpłynęła na życie Daniły zmuszając go do zmiany miejsca zamieszkania, a także opieki nad niepełnosprawnym siostrzeńcem.

Warto podkreślić, że poza narratorem 3-osobowym opis wydarzeń odbywa się z perspektywy poszczególnych bohaterów – Luby i Daniły. Wraz ze śmiercią siostry to on przejmuje okresowo rolę narratora. Jego wypowiedzi oceniające zachowania przybyszów, w tym ich negatywny wpływ na przestrzeń miasta i mieszkańców, podkreślają destrukcyjną ich rolę. Daniła w końcu wprowadza kryterium pochodzenia w opisie mieszkańców Janouska, dzieląc członków społeczności na urodzonych tutaj oraz przybyszów. Obserwując mieszkańców miasteczka i zmiany, jakie w nim zaszły od ostatniej jego wizyty, zaczyna używać określeń: tutejsi, a więc swoi i obcy – czyli przybysze. Ci ostatni są w powieści po prostu egzemplifikacją siły obcej, zewnętrznej, która kieruje się tylko własnymi interesami. Jak podaje Iryna Szauliakowa:

прысутнасць прыхадняў, якая ўспрымаецца як праекцыя рэальных падзей сацыяльных катаклізмаў найноўшай беларускай гісторыі, асэнсоў-

¹³ Cyt. za B. Owczarek, op. cit., s. 43.

ваецца аўтарам ледзь не ў апакаліптычным ключы. У рамане *Любіць ноч – права пацукоў* сама архітэктоніка мастацкага тэксту сцвярджае глабальнасць паражэння, якое церпяць беларусы як этнас¹⁴.

Przybysze zdołali zdominować tutejszą ludność i wprowadzić swoje zwyczaje. Ich zachowanie jest negatywne w stosunku do miejscowych. Ma ono na celu zniszczenie nie tylko więzi w obrębie wspólnoty, ale też fizyczne unicestwienie tutejszych. Przybysze są hałaśliwi i wulgarni. Wykorzystują sprzęty gospodarstwa domowego należące do Luby, nie pytając o zgodę na ich użycie. Wszystkie przedmioty pozostawione na podwórku traktują jako niczyje i tym samym natychmiast je przywłaszczają¹⁵. Luba jest bezradna i bezsilna wobec tego typu działań. Sposób opisu obcych, ograniczenie ich wypowiedzi na rzecz podejmowanych działań świadczy o uniwersalizacji postaci. Poprzez zachowanie stają się uniwersalną figurą ludzkiego losu.

W kontekście dwudziestowiecznej literatury białoruskiej ich rolę w powieści można porównać do Zachodniego i Wschodniego Uczonego z dramatu Janki Kupały *Tutejsi*. Uczeni, jako przedstawiciele państw graniczących z Białorusią, są uosobieniem zagrożenia zewnętrznego dla białoruskiej odrębności narodowej i tożsamości. Wyraża się to w zachowaniu w stosunku do Białorusinów i w języku użytym do opisu narracji. Już na początku minionego stulecia w literaturze białoruskiej dostrzegano niebezpieczeństwo wynikające z geopoetyki, a także zaburzonego poczucia własnej tożsamości narodowej.

Z kolei użycie określenia „tutejsi” w odniesieniu do mieszkańców Janouska również wywołuje konotacje związane z tym terminem na gruncie kultury białoruskiej. W ten sposób mieszkańcy Białorusi wypowiadali się o sobie unikając samoidentyfikacji narodowej. Kwestia świadomości odrębności narodowej jest istotnym zagadnieniem kultury białoruskiej związanym z historią tych ziem¹⁶. Niewątpliwie na problemy z jednoznacznym określeniem

¹⁴ И. Шавлякова, *Странный космос*, «Неман» 2001, № 9, s. 244.

¹⁵ Ю. Станкевіч, *Любіць ноч – права пацукоў*, Галяіфы, Мінск 2018, s. 231.

¹⁶ Kwestia tożsamości narodowej jest tematem podejmowanym zarówno w literaturze, jak i publicystyce: *Невядомая Беларусь*, рэд. А. Анціпенка, В. Акудовіч, Галяіфы,

tożsamości wpływa sytuacja języka białoruskiego i jego marginalizacja na przestrzeni XX wieku. Do sytuacji języka białoruskiego odwoływał się Waliancin Akudowicz w eseju *Język*:

Bo u nas nazwa „Białorusin” oznacza przede wszystkim kogoś świadomie używającego języka ojczystego i odsyła do odmiennego sposobu myślenia oraz ładu życia, a dopiero w następnej kolejności do przynależności narodowej, która sama w sobie o niczym nie świadczy.

Rozmawianie po białorusku oznacza wyłączenie siebie z normalności na własne życzenie, stanie się misjonarzem nowej wiary dla jednych, głosem wroga dla innych i takim sobie pajacem dla całej reszty.

Na całym świecie rozmowa w języku ojczystym jest po prostu rozmową. U nas jest inaczej... Za każdym razem, kiedy rozmawiamy po białorusku publicznie, uczestniczymy nie tylko w akcie porozumiewania się, ale zarazem w akcji społecznej albo happeningu artystycznym, bowiem ludzie postronni natychmiast koncentrują na nas uwagę¹⁷.

Mieszkańcom Janouska poprzez wypowiedzi narratora, Daniły i ich samych można także przypisać rolę uniwersalnej figury losu, tutaj po prostu reprezentantów społeczeństwa. Dostrzegają oni problemy związane z przyjazdem obcych i realne zagrożenie wynikające z ich zachowania. Jednak poza dyskusją na ten temat w obrębie lokalnej społeczności nie są w stanie przeciwdziałać im. Prezentują postawę bierną – ograniczającą się do komentowania wydarzeń, nie przekładającą się na realne działanie. Stanowią więc egzemplifikację zachowań społeczeństwa białoruskiego, które poddawane na przestrzeni stuleci mniejszym lub większym represjom nie stawiało czynnego oporu¹⁸.

Dopełnieniem kreacji bohaterów jest opis relacji międzysąsiedzkich. Przybysze ewidentnie nie dążą do poznania i zawarcia bliższej znajomości

Мінск 2008; В. Акудовіч, *Код адсутнасці*, Логвінаў, Мінск 2007; *Tożsamości zbiorowe Białorusinów*, red. R. Radzik, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.

¹⁷ W. Akudowicz, *Dialogi z Bogiem*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2008, s. 80.

¹⁸ Zmieniająca się sytuacja polityczna i jej znaczenie dla Białorusinów było szerzej rozpatrywane w: *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*, red. M. Nocuń, A. Brzeziecki, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2007.

z miejscową ludnością¹⁹. Przebywają zazwyczaj tylko w swoim towarzystwie, zajmując kolejne obszary miasta i tworząc w nich enklawy. Należy jednak podkreślić, że ich stosunek do mieszkańców Janouska zależy od wieku. Grupą najbardziej hermetyczną są osoby w średnim wieku, rówieśnicy Luby. Mimo że nieraz kilkakrotnie w ciągu dnia spotyka sąsiadki, to z ich strony nie ma chęci nawiązania bliższej relacji. Przybysze nie czują więc potrzeby integracji z miejscową ludnością. Starają się wręcz zachować dystans. Nie inicjują rozmów, a wszelkie podejmowane przez Lubę próby rozpoczęcia konwersacji zbywane są wymownym milczeniem.

W opisie relacji Luby z sąsiadami można dostrzec cechy typowe dla postaci kobiecych literatury białoruskiej XX wieku. Wyróżnia ją pracowitość, dbałość o dom, poszanowanie tradycji i przekonanie, że dobro jest nagradzane tym samym. Właśnie zgodnie z wyniesioną z domu tradycją stara się zawrzeć znajomość z przybyszami. Nie przynosi to oczekiwanych rezultatów. Bohaterka zostaje potraktowana jak niepożądany gość, wręcz intruz naruszający spokój. Wyrażone to zostało w gestach gospodarzy, a także ignorowaniu jej. W pewnym momencie, stojąc u progu domu, sąsiadki zaczynają prowadzić rozmowę, do której Luba nie może się włączyć. Wreszcie upokorzona opuszcza podwórko i wraca do siebie²⁰. Należy zaznaczyć, na co zwracała też uwagę Aliona Andrejewa, że zarówno przed wizytą, jak i po niej Luba doświadcza poczucia beznadziei i strachu²¹. Zdaje sobie sprawę, że zmieniły się reguły rządzące światem. Ma też poczucie osamotnienia²².

¹⁹ Kwestia integracji imigrantów jest szeroko dyskutowana szczególnie teraz w obliczu kryzysu migracyjnego w Europie. Pojęciami istotnymi w opisie problemu są zagadnienia tożsamości, zakotwiczenia i wykorzenia i związane z nią poczucie utraconej wspólnoty i trudności z zakorzeniem z lokalną społecznością. Patrz więcej: *Jednostka zakorzeniona? Wykorzeniona?*, red. A. Lompart, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010; A. Grzymała-Kazłowska, *Zarys koncepcji społecznego zakotwiczenia. Inne spojrzenie na tożsamość, adaptacje i integracje imigrantów*, „Kultura i Społeczeństwo” 2013, nr 3, s. 45–47.

²⁰ Ю. Станкевіч, op. cit., s. 230.

²¹ Ibidem, s. 227, 229.

²² А.У. Андрэева, *Адзінота як атрыбут экістэнцыяльнага быцця чалавека ў прозе Ю. Станкевіча*, [w:] *Актуальныя праблемы філалогіі. Сборник научный статей*,

Przybysze pozbawieni są empatii nawet w stosunku do chorego, niewinnego dziecka. W podobny sposób chłopca traktują ich dzieci. To kolejna grupa wiekowa, w której w relacjach z miejscowymi dochodzi do konfliktu i tym samym porozumienie nie jest możliwe. Należy zaznaczyć, że w przypadku syna Luby przybysze początkowo chętnie zapraszali go do wspólnych zabaw. Jednak wraz z upływem czasu nastąpiła zmiana zachowania, niestety na niekorzyść. Najpierw zaczęto dokuczać mu słownie, robiąc przytyki do jego wyglądu, później pojawiły się wyzwiska. Następnie po przemocy słownej dzieci przeszły do fizycznej. Chłopca szarpano, szczypano i popychano²³. W końcu dziecko przestało nie tylko bawić się z sąsiadami, ale też w ogóle wychodzić z domu, gdy ci byli w pobliżu. Chłopiec stracił poczucie bezpieczeństwa. Bał się przebywać na własnym podwórku bez opieki osoby dorosłej. Zachowanie dzieci odzwierciedla stosunek ich rodziców do tutejszych mieszkańców. Dzieci pozostawione bez kontroli i niekarane za niewłaściwą postawę stają się agresywne. Natomiast sposób potraktowania niepełnosprawnego dziecka przez rówieśników jest dowodem ich okrucieństwa i braku jakichkolwiek zahamowań. Wypowiadane wielokrotnie przez chłopca dotyczące go negatywne określenia są zasłyszane z rozmów przybyszów.

Z pozoru najlepiej wygląda relacja między młodzieżą miejscową a przyjezdnią. Chłopcy szczególnie chętnie nawiązują kontakty z tutejszymi dziewczętami. Zachowanie młodzieży opisane jest z pozycji postronnych obserwatorów, a więc Luby i Daniły. Zwracają oni uwagę na odmienny od miejscowego typ urody młodych mężczyzn, a także ich pewność siebie, a momentami wręcz aroganckie i niekulturalne zachowanie wobec kobiet. Nie mogą zrozumieć, dlaczego takie traktowanie jest akceptowane, a tutejsze dziewczęta wręcz dokładają wszelkich starań, by zainteresować uchodźców²⁴. W przedstawionych w powieści relacjach dotyczących młodzieży pojawiają się niepokojące sygnały zapowiadające tragedię. Zgwałcono bowiem nastoletnią córkę jed-

ред. И.И. Морозов, Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины, Гомель 2008, s. 63–64.

²³ Ю. Станкевіч, *op. cit.*, s. 226.

²⁴ *Ibidem*, s. 279.

nego z sąsiadów – Reginę. Nim doszło do przestępstwa, Luba widziała, jak nietrzeźwą lub też odurzoną narkotykami dziewczynę prowadzono wbrew jej woli do chlewiku. Wówczas to właśnie Luba spłoszyła napastników i przepędziła ich. Do gwałtu na Reginie doszło po śmierci Luby. Jak można się spodziewać, dziewczyna nie jest w stanie wskazać sprawców²⁵. Zgwałcenie Reginy jest potwierdzeniem braku wszelkich zasad moralnych u przybyszów i ich nieludzkiego traktowania tutejszych.

Warto zaznaczyć, że w powieści większość bohaterów pozbawiona jest imienia i nazwiska. Ich charakterystykę ograniczono do opisu jedynie wyglądu zewnętrznego i podejmowanych przezeń działań. Taki sposób kreacji postaci każe traktować ich jako grupę intencjonalnie pozbawioną cech indywidualnych, by zwrócić uwagę czytelnika na zachowanie oceniane jednoznacznie negatywnie. Ponadto wspólnym mianownikiem popełnionych przestępstw jest czas – noc, a także miejsce – chlewik Luby. Daniła bacznie obserwując sąsiadów, szczególnie zaś wykazywaną przez nich wzmożoną aktywność po zmroku, porównuje ich do szczurów wyczekujących nadejścia nocy²⁶. W sposobie opisu ich postaci zostają zredukowani do tytułowych szczurów. Ponadto pozbawienie głębi psychologicznej służy ukazaniu cech uniwersalnych. W powieści obecni są bohaterowie konstruowani w odmienny sposób jak Daniła, Luba i przybysze. Rozbita jest więc spójność konstrukcji bohaterów²⁷. Ponadto przybysze w zasadzie nie wypowiadają się. Komunikacja zachodzi tylko we własnej grupie za pomocą języka niezrozumiałego dla rdzennych mieszkańców. Źródłem informacji o nich są więc pozostali bohaterowie.

²⁵ Ibidem, s. 283.

²⁶ Ibidem, s. 256.

²⁷ Rozbicie konstrukcji bohaterów jest zabiegiem stosowanym w utworach literackich. Zwracał na niego uwagę m.in. M. Łesyszak analizując postacie występujące w prozie L. Buczkowskiego. Patrz: M. Łesyszak, *Poetyka sprzeczności. O konstrukcji postaci w prozie L. Buczkowskiego (Na przykładzie „Oficera na nieszporach”)*, [w:] *Postać literacka. Teoria i historia*, red. E. Kasperski, B. Pawłowska-Jądrzyk, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998, s. 97–111.

Istotną rolę w powieści pełni śledczy Kuzin. Podejmuje on czynności mające na celu wykrycie sprawców zbrodni dopiero, gdy przestępstwo jest ewidentne i nie da się mu zaprzeczyć. Prowadzi więc śledztwo w sprawie zabójstwa Luby i zgwałcenia Reginy. Informacje dotyczące handlu narkotykami, a także przywłaszczania mienia przez przybyszów zbywa, poddając je w wątpliwość. Prawo stosuje więc wybiórczo w zależności od osoby, która dopuściła się wykroczenia, przestępstwa lub zbrodni. W przypadku przybyszów wykazuje się niezwykle tolerancją, wręcz niechętnie podejmuje działania wymierzone w tę grupę²⁸. Natomiast nie ma najmniejszych oporów, by aresztować sąsiada Luby – Klima i oskarżyć go o morderstwo. Przyznanie się Klima do winy poprzedza zastosowana wobec niego przemoc fizyczna. Klim zostaje bowiem ciężko pobity przez milicjantów. Ze względu zaś na stawiany opór ostatecznie zostaje zamordowany podczas śledztwa²⁹.

Te same metody zastosowano także po aresztowaniu Daniły – oskarżonego o ciężkie pobicie jednego z uchodźców. Dopiero sposoby przesłuchania i metody śledczego jednoznacznie wskazują, że nie jest on stróżem prawa³⁰. Nie należy więc oczekiwać, że stanie on w obronie pokrzywdzonych czy też będzie poszukiwał prawdy. Niewątpliwie przedstawiciele władzy są postaciami negatywnymi. Posiadają cechy utrwalone w literaturze białoruskiej na przestrzeni XX wieku, gdzie racja była zawsze po stronie urzędnika, bez względu na fakty i okoliczności. Stróże prawa nie tylko nie chronią ofiar, lecz dążą do zniszczenia więzi między mieszkańcami miasta. Sprzyjają też działaniom, które mają utrzymać ludność w poczuciu zagrożenia i ciągłego strachu.

Metody stosowane w trakcie śledztwa nawiązują do okresu masowych represji lat 30. XX wieku. Sposób postępowania przedstawicieli władzy kojarzy się z minionym systemem politycznym. Przedstawiona w powieści relacja człowiek – władza odzwierciedla utrwalone w tym aspekcie schematy w literaturze białoruskiej, szczególnie zaś we wspomnieniach byłych więź-

²⁸ Ю. Станкевіч, *op. cit.*, s. 264.

²⁹ *Ibidem*, s. 300.

³⁰ *Ibidem*, s. 285.

niów Gułagu³¹. Obywatel traktowany był przedmiotowo przez przedstawicieli władzy. Z góry też przesądzona była jego wina. Prowadzone śledztwo nie wyjaśniało okoliczności, a jedynie potwierdzało zazwyczaj niemające oparcia w faktach przypuszczenia. Aresztowany różnymi metodami zmuszany był do przyznania się do popełnienia zrzucanych mu czynów.

Z postawą śledczego nie może pogodzić się Daniła, któremu poczucie sprawiedliwości nie daje spokoju. Jego rozumowanie jest bowiem proste: dokonano zbrodni, zatem przestępca powinien ponieść karę. Niewątpliwie Daniła mentalnie reprezentuje bohatera typowego dla literatury białoruskiej XX wieku, a więc z silnym poczuciem wartości, gotowego walczyć, by udowodnić własne racje³². Właśnie dlatego stara się pomóc śledczemu i wskazuje, by ten bliżej zainteresował się sąsiadami siostry.

Działania Daniły, a także motywy ich podejmowania są wyrazem dynamicznie zachodzących przemian w literaturze białoruskiej schyłku XX stulecia. Mimo że bohater został wyposażony w cechy typowe dla literatury minionego wieku, to obrane przez niego metody postępowania, w tym aktywne poszukiwanie zabójcy siostry czy ucieczka z więzienia, są dowodem wykształcenia nowych cech. Daniła jest bowiem bohaterem aktywnym zarówno w stosunku do innych postaci powieści, jak i przede wszystkim wobec przedstawicieli władzy. Ma odwagę podjąć nierówną walkę, by dowieść swoich racji i zachować wyznawany system wartości. Jego postać związana jest bezpośrednio z postacią Luby. Reprezentuje bowiem ten sam system wartości, doświadcza podobnych uczuć. Jednak w przeciwieństwie do siostry jest stanowczy w działaniu³³.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na dość często obserwowaną cechę postaci wykreowanych w prozie Stankiewicza, mianowicie poczucie osamotnienia.

³¹ Na temat metod śledztwa, a także zachowania śledczych można przeczytać w utworach literatury wspomnieniowej takich jak: Я. Гэрмановіч, *Кітай – Сьбір – Масква*, Мюнхэн 1962; Л. Геніюш, *Споведзь*, Мастацкая Літаратура, Мінск 1993.

³² А. Бязлепкіна, *100 слоў пра сучасную беларускую літаратуру*, Лімарыус, Мінск 2012, s. 51–52.

³³ А.У. Андрэева, *Адзінота як атрыбут...*, s. 65–67.

Aspekt ten akcentuje i omawia Andrejewa³⁴. Rzeczywiście Daniła doświadcza osamotnienia, co wynika z konieczności podjęcia działań jednoosobowo. Siostra nie żyje, jego syn mimo prośby nie przyjechał, a siostrzeniec wymaga stałej opieki, sąsiedzi zaś odmówili pomocy w zażegnaniu konfliktu z przybyszami. Ponadto bohater ma poczucie zagrożenia życia zarówno w związku z zabójstwem siostry, jak i jego aktualną sytuacją – zagrożeniem ze strony przybyszów, w końcu aresztowaniem i otrzymywanymi groźbami pozbawienia życia. Poczucie osamotnienia i zagrożenie śmiercią wpływają na podejmowane przez niego działania i decyzje. Skłaniają go do podjęcia większego ryzyka i rozwiązania konfliktu każdym sposobem, nawet tym niezgodnym z prawem. Sposób opisu bohatera, jego wypowiedzi dotyczące innych postaci powieści jak i wydarzeń świadczą o dekonstrukcji i rozerwaniu świata przedstawionego, mają podkreślić wszechobecny chaos i brak zasad.

Ponadto cechą wyróżniającą Daniłę jest też niewątpliwie inteligencja. Ma on świadomość nadejścia przełomowego momentu dziejowego. Spodziewa się znaczących zmian ekonomicznych i społecznych. Bacznie obserwując mieszkańców Janouska, obawia się jednak kierunku tych zmian. Dostrzega bowiem brak w społeczeństwie jedności, która w obliczu zachodzących wydarzeń może okazać się kluczowa. Dlatego właśnie oczekuje stanowczej reakcji władz na przestępstwa popełniane przez przybyszów. Nie otrzymawszy należytego wsparcia ze strony przedstawicieli władzy, stara się nakłonić sąsiadów do aktywnego przeciwstawienia się obcym. Niestety, również bezskutecznie. Mieszkańcy Janouska utracili poczucie wspólnoty i są skoncentrowani tylko na sobie. Doszło więc do rozpadu więzi społecznych.

Kreacja postaci w powieści Stankiewicza jest wyrazem zmian zachodzących w literaturze przełomu wieku XX i XXI. Główni bohaterowie Luba i Daniła niewątpliwie posiadają cechy typowe dla bohatera kończącego się stulecia. Jednak okoliczności, w jakich przyszło im działać, a także doznawane przez nich uczucia świadczą o zmianie w sposobie konstruowania postaci w li-

³⁴ А. У. Андрэева, *Мадыфікацыя матыву адзіноты у прозе Ю. Станкевіча*, [w:] *Актуальныя праблемы філалогіі*, ред. А. В. Бредихіна, Гомельскі гасударствены ўніверсітэт імені Франціска Скарыны, Гомель 2011, s. 14–18.

teraturze białoruskiej końca XX wieku. W sposobie opisu postaci nadrzędną rolę wydają się pełnić kwestie antropologiczno-egzystencjalne, o których wspominała Gosk. Sprawiają one, że niektóre z postaci stają się uniwersalnymi figurami uwikłanymi w białoruski kontekst społeczno-polityczny. Elementem nawiązującym do cech typowych dla bohatera literatury białoruskiej XX wieku jest też postać śledczego i innych przedstawicieli władzy. Ich stosunek do obywateli nie uległ zmianie. W kontakcie z człowiekiem manifestują swoją wyższość i podkreślają nieograniczone możliwości wynikające z zajmowanego stanowiska. Ważną rolę pełnią także przybysze, uosabiający siłę niszczącą, terror i strach. Przywołany w powieści problem narkomanii także odzwierciedla zmiany zachodzące w przestrzeni społecznej, podkreślając fakt, że uzależnienie od substancji psychotropowych przybiera na sile.

Warto odnieść się do aktualnego kryzysu migracyjnego i przybywających masowo uchodźców do Europy. Powieść Stankiewicza określająca obcych jako siłę niszczącą lokalną społeczność wpisuje się w toczone dyskusje dotyczące kwestii migracji i zagrożeń z nią związanych. Chociaż to przybysze wobec lokalnej ludności powinni czuć się niepewnie w utworze doszło do zamiany ról. We współczesnej literaturze białoruskiej temat migracji jest wspomniany także w powieści Wiktara Marcinowicza: *Язык. По prostu чэкайце: да вас поедзя*³⁵. Tutaj uchodźcy starają się dostać do Związku Państw Chin i Rosji jako kraju wyróżniającego się stabilnością gospodarczą i dogodnymi warunkami bytowymi. Europa Zachodnia została przedstawiona jako pogrążona w chaosie.

³⁵ В. Марціновіч, *Мова. Проста стойце побач: да вас падыдуць*, Кнігазбор, Мінск 2014.